

עיר חוף או עיר נמל?

אף שהוזכר במקורות היסטוריים רבים, נמלה של העיר אשקלון לא נתגלה עד היום. רק הממצאים הארכיאולוגיים שהתגלו בשנים האחרונות על קרקעית הים ובאזור החוף מאפשרים את שחזור אופי הפעילות הימית באזור

כתבו: דרור פלנר ויעקב שרביט, היחידה לארכיאולוגיה ימית, רשות העתיקות | צילומים: באדיבות רשות העתיקות

אופייה של אשקלון יחד עם עזה כעיר מסחר שוקקת חיים: "אשקלון ועזה, ערים חשובות והומיות במסחר ושופעות הכל, שולחות לכל ארץ סוריה ומצרים את היין הטוב ביותר".

כדי לקיים פעילות מסחרית ימית היה צורך להקים מתקני נמל שיאפשרו עגינה. אף שהוזכר במקורות היסטוריים רבים, נמלה של העיר לא נתגלה עד היום. חלק מהתיאורים ההיסטוריים אף שוללים את קיומו של נמל בנוי באשקלון. ההיסטוריון הנוצרי וילהלם מצור, שביקר באשקלון בתחילת המאה ה־12, מתאר: "תבנית חוף אשקלון אינה מתאימה בשום פנים לתת מחסה לספינות, ולכן לא היה לאשקלון מעולם נמל או מעגן שהיה עשוי לתת מקלט בטוח לאוניות ולו במידה מועטת ביותר. אלא יש לה קו חוף שהגישה אליו כרוכה בסכנה".

חוף הים באזור אשקלון חולי, ללא מפרצים ואיים, ואין לה נמל טבעי שיכול לספק מחסה בשעת סערות. בקטע החוף שבו נמצאת אשקלון אין גם מקום לפריקה ולטעינה של סחורות. למרות זאת, הסיבות העיקריות שאשקלון נבחרה בתקופות ההיסטוריות לתפקד כעיר הימית הן הקשרים לעורף החקלאי ששגשג באזור והגישות לנתיבי המסחר.

השרידים העתיקים נחשפים

בניית המרינה ושוברי הגלים המנותקים באשקלון, הרחבת הנמל ובריכת הקירור של חברת החשמל מדרום לעיר, ובניית נמל הדייג בעזה בין השנים 1994-1995

שרידי הבריכה הבנויה שנחשפה במרום הצוק החופי שחלקים ממנה התמוטטו ונפלו אל מרגלות הצוק

התרחבה העיר המודרנית והחלו להישפך בהדרגה שרידי עיר מפוארת.

עיר מסחר שוקקת חיים

אשקלון מתוארת במקורות היסטוריים שונים כעיר חוף שמילאה תפקיד חשוב בסחר הימי וכצומת דרכים מרכזי. מיקומה של העיר בנקודת המפגש של דרך הים, שעברה לאורך החוף ושימשה שער יבשתי למצרים ושער ימי בדרום ארץ ישראל, ודרך הבשמים שהסתיימה באזור אשקלון וחיברה בין המזרח הרחוק לאימפריה הרומית, הביאו להפיכתה למרכז מסחרי חשוב מהמאה ה־19 לפנה"ס ועד לסוף התקופה הממלוכית. "תיאור העולם כולו", חיבור מאמצע המאה הרביעית לספירה, מתאר את

שקלון היא אחת הערים ההיסטוריות החשובות בארץ ישראל ועיר הנמל היחידה בדרום הארץ השוכנת לחוף הים ועל צומת דרכים ראשיות. שילוב ייחודי של מקורות מים שופעים מבארות הנמצאות באזור ועורף חקלאי משופע באדמה פורייה אפשרו לכלכלה שנשענה על סחר ימי בינלאומי וסחר יבשתי. ואכן, במשך כ־5,000 שנה נמנתה אשקלון העתיקה עם ערי הנמל הגדולות בים התיכון. היא הייתה עדה לעלייתן ולנפילתן ממלכות גדולות ששלטו בה עד לחורבנה הסופי בידי הממלוכים במאה ה־13 לספירה. מאז חורבנה ועד לתחילת פיתוחה של אשקלון המודרנית, שרידיה היו קבורים תחת מעטה חולות. במשך השנים

תעלומת מיומאס אשקלון ונדיריא אשקלון

מפורסם באיכותו. שרידים ארכיאולוגיים רבים שנמצאו על קרקעית הים באזור הגן הלאומי אשקלון, ובעיקר ריכוזי עוגנים שננטשו בים, מצביעים על אתרים הנמצאים במרחק בטוח מגלי החוף, שבהם עגנו הספינות בעת העתיקה. בעקבות זאת הציעו החוקרים כי לאשקלון לא היה נמל בנוי המאפשר עגינה בטוחה של כלי השיט בעת סערות אלא "נמל פתוח". כלי השיט עגנו במרחק בטוח מהחוף ובאמצעות סירות קטנות הועברה הסחורה אל החוף, בדומה לנמל עזה היום.

ייתכן שאישור לכך נמצא בתלמוד הירושלמי במסכת שבת (ד ב, ז ע"א): "עריבת הירדן למה היא טמאה? מפני שממלאין אותה פירות ומוליכין אותה מן הים ליבשה ומן היבשה לים... הרי נדיריא דאשקלון? אמר רבי יעקב בר לעזר: שנייא היא, שמקצתן בים ומקצתן ביבשה".

אז מה היא נדיריא אשקלון? המילה נדיריא נגזרת מהשורש השמי 'נדר' ופירושו להתגלגל למטה. נראה אפוא שנדיריא אשקלון הם רציפים או מבדוקים עם שיפוע מהיבשה אל תוך הים, שעליהם נגררו הספינות כשמחציתן מחוץ לים. כדי לבצע גרירה זו נזקקו למכשירי גרירה יציבים וחזקים שהותקנו על החוף. נראה כי אבני הרחיים הרבות שנמצאו מסודרות לאורך קו החוף, בקרקעית הים הרדודה, שימשו לעיגון כננות עץ שבעזרתן נגררו הספינות מחוץ לים. בשיטה זו הורמו אל החוף סירות או ספינות סוחר קטנות לטעינה, לפריקה ולתיקונים. שימוש בשיטה זו נפוץ עד היום לאורך חופי יוון, טורקיה, מצרים ועוד.

בתקופה הביזנטית הגיעה אשקלון לשיא פריחתה ומספר תושביה הלך וגדל. תושבים רבים ישבו בפרבר עירוני נפרד שכונה אשקלון ים (מאיומס אשקלון), בשכנות לעיר אשקלון. מיומאס היא מילה יוונית המציינת את המקום שבו חגגו התושבים הנוכרים חג מיוחד בקרבת מים, בים או בנהר. בארץ ישראל נודעו כמה ערי חוף בפרברים הימיים שלהם, ובהן אשדוד, עזה ואשקלון. מקורות היסטוריים נוצריים מהמאה השישית לספירה מזכירים את הבישוף סטפנוס, שהנהיג את קהילת מאיומס אשקלון. העובדה שבראש העדה הנוצרית של מאיומס היה מנהיג רוחני בתואר בישוף מעידה שהייתה גדולה וחשובה.

במשך שנים רבות הועלו השערות שונות ביחס למיקומה של אשקלון מיומאס, עד שבעקבות השינויים הקיצוניים בחופים שמצפון למרינה ולשוברי הגלים המנותקים התגלו בעשור האחרון שרידים עתיקים רבים השופכים אור חדש על מיקומה. השרידים מצביעים על קיומה של עיר משגשגת ועל פעילות מסחרית ימית ענפה מהתקופה הביזנטית והמוסלמית. השרידים בחוף כוללים שרידי יישוב ובהם בתים, קירות, רצפות, מתקנים, עמודים ופריטים ארכיטקטוניים שונים עשויים שיש וחומה שעובייה כשני מטרים. שרידי ממצאים תת ימיים כוללים פרטי מתכת רבים, ובהם עוגני ברזל, עוגני אבן אנכי עופרת למדידת עומק מעוטרים בצלבים, כ-150 מטבעות ברונזה של הקיסר יוסטיניוס השני ושברים רבים של כלי חרס מטיפוס "קנקני עזה", שבאמצעותם ייצאו את היין מאשקלון, שהיה

מכלול חפצי ברונזה מספינה רומית

עוגני אבן מהמאה ה-12 לספירה עם כתובת בערבית

גרמו לשיבוש בזרימת החול מדרום לצפון ולהעצמה ולהאצה של ההרס בחופי אשקלון. כתוצאה ממחסור בחול, הצרת רצועת החוף וניקוז לא מסודר של מי הגשמים (נגר) החורצים ערוצים בגג המצוק ובמדרונו, החלה פגיעה בבסיס המצוק החופי שגרמה להתמוטטויות רבות ולהרס רב של שרידי מבנים עתיקים, ולפגיעה בחזית התל.

זמן קצר לאחר בניית המרינה באשקלון החלו להיחשף קטעים נרחבים על קרקעית הים ולאורך החוף, והיחידה לארכיאולוגיה ימית ברשות העתיקות החלה בסקר חירום להצלה ולתיעוד של השרידים העתיקים.

באזור תל אשקלון נחשפו טבלאות גידוד (סלע כורכר שגלי הים כרסמו בו ונותרה טבלה שטוחה בגובה פני הים) בחזית קיר העמודים, ונמצאו עמודי גרניט פזורים על קרקעית הים, מקו החוף ועד עומק של שלושה מטרים.

צפונית לקיר העמודים אפשר להבחין בהתמוטטות קטע חומה בנוי שצנח מאתרו אל תחתית המצוק, ובהתמוטטות חלקים גדולים של בור מים בנוי וחלקים מארבע בארות מים שנחשפו במצוק שבחזית התל.

במרחק כ-300 מטר דרומית לתל, נחשפה במרום הצוק החופי בריכה בנויה. חלקים ממנה התמוטטו ונפלו אל מרגלות הצוק, ויתר חלקיה נתונים בסכנת התמוטטות. באזור הצפוני של אשקלון, בקטע

מטילי עופרת מהתקופה הצלבנית במשקל כ-100 ק"ג כל אחד

שאורכו כ-300 מטר דרומית לקבר שיח' עוואד, נחשפים שרידי עיר חוף במצוק החופי. מערבית למלון הולידיי אין נחשף חלקו המערבי של מבנה מונומנטלי גדול (כ-20 מטר אורכו) שהתמוטט וצנח אל תחתית המצוק. במצוק החופי בין קבר שיח' עוואד ובין מלון הולידיי אין התמוטטו מבנים ומתקנים שונים, ונחשפו רצפות מגורים וכלי חרס ואבן רבים במצוק החופי בגובה 2-5 מטרים מעל פני הים וצנחו אל קרקעית המצוק. הממצאים הארכיאולוגיים הרבים שהתגלו בשנים האחרונות על קרקעית הים ובאזור החוף מאפשרים שחזור של אופי הפעילות הימית באזור חוף אשקלון. עוגנים מתקופות שונות התגלו באזור של שרטונות הכורכר התת ימיים בעומקים של 6-13 מטרים. ריכוזי עוגנים אלו מצביעים על מקום עגינתן של אוניות גדולות מחוץ לתחום של משברי החוף, המקום שבו אנרגיית הגלים גבוהה במיוחד ומהווה סכנה לאוניות גדולות בעיקר בעת סערות.

באזור המים הרדודים, בעומקים שבין 2.5-5 מטרים, התגלו ריכוזים של ממצאים מכלי שיט טרופים הכוללים אבני ניטלה (אבנים שהונחו בשיפולי כלי השיט ובעזרתן איזנו אותם) וחלקי ברונזה שונים שהיו בשימוש בספינה מהתקופה הרומית. סמוך לקו החוף, בעומקים של עד שני מטרים, באזור הפארק, התגלו קטעי חומות, פריטים ארכיטקטוניים, שברי כלי חרס וחפצים שונים. נראה כי קטעי החומות התמוטטו ונפלו לים כתוצאה מנסיגת החוף וחלק

מסלול המצוק בגן לאומי אשקלון

(חניון הדולפין). נרד במדרגות לחוף הים ונגלה חוף ים מדהים. בתוך הים פזורים שרידים ארכיאולוגיים של נמל קדום, ולאורך החוף נראים קטעים מחומת העיר המוסלמית והצלבנית ועמודי שיט.

כאן מסתיים המסלול. אפשר להמשיך ולטייל במסלול החומה של התל המסומן במפה ובשטח, המתחיל מחניית חוף הסלע.

שעות פעילות הגן הלאומי: אפריל-אוקטובר, 8:00-22:00 (הכניסה עד שעה 20:00), נובמבר-מרץ, 8:00-16:00 (הכניסה עד 15:00).

מחיר כניסה: 25 שקל למבוגר, 13 שקל לילד.

טלפון: 08-6736444.

אפשר להזמין סיורים מודרכים, משחק "חפש את המטמון", הדרכות ערב ועוד, במרכז חינוך והסברה שפלה וחוץ, בטלפון: 08-6739660.

חניון הלילה: פעיל בין החודשים אפריל-אוקטובר ופתוח בסופי שבוע וחגים. החניון ממוקם במרחק הליכה קצר מחוף הרחצה ויש בו מדשאות להקמת אוהלים, שירותים וברזיות, מקלחות מים קרים ומתקני פקניק.

מחיר הלילה: 40 שקל למבוגר, 30 שקל לילד (למנויים - 25 שקל למבוגר, 20 שקל לילד).

מומלץ להתעדכן בפרטים נוספים באתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים: www.parks.org.il

כתבה: דיוד בן יאיר (גולדהירש), מנהלת מחו"ה שפלה והר, מחוז מרכז, רשות הטבע והגנים

אורך המסלול: קילומטר אחד. **דרגת קושי:** לכל המשפחה (ללא עגלת תינוק).

נקודת התחלה: חניית השער הכנעני, מיד בכניסה לגן בצד ימין.

נקודת סיום: חניית חוף הסלע.

המסלול: גן לאומי אשקלון שוכן בדרום מישור החוף, על רכס הכורכר המערבי, וכולל שטח חולות וחוץ ים. נתחיל את מסלול ההליכה מחניית השער הכנעני, מימין לכניסה לגן. נרד מהרכב ונעבור דרך השער הכנעני. זהו השער המקושט הקדום ביותר בעולם, אשר נבנה בסביבות שנת 1850 מלבני בוץ. כשנצא ממנו נעלה לתצפית מתל אשקלון על העיר החדשה.

לאחר שנהנה מתצפית על העיר אשקלון, על החוף הצפוני ועל הגן הלאומי, נמשיך, על פי סימון שביל המצוק, לכיוון דרום. במצוק שמעל הים נראים הצמחים אטד החוף ומלוח קיפח, המותאמים לתנאי הרוח במקום, לרסס המלוח של מי הים ולאדמת החמרה והחול.

נחלוף על פני הווילה הביזנטית, הנמצאת בשלבי חפירה, ונמשיך לפי הסימון עד שנגיע לחניית חוף הרחצה, מומלץ לרדת לחוף הים היפהפה של הגן הלאומי ולרחוץ במים.

נחצה את חניית חוף הרחצה לכיוון דרום, על פי סימון השביל, ונעלה למתחם חניון הלילה שממנו יש תצפית על הים.

נמשיך את המסלול לכיוון דרום, לפי שלטי ההכוונה. נצא משטח חניון הלילה ונלך עד לחניית חוף הסלע

אבני רחיים ומשקולות בית בד שחוקות

מתקני חוף להורדה ולהעלאה של סירות בפלופנוז (יוון)

פסלון ברונזה בדמות הרקולס מהתקופה ההלניסטית

שני ממצאים בולטים התגלו באזור זה: מהתקופה ההלניסטית נמצא פסלון ברונזה בדמות הרקולס, הגיבור המיתולוגי, ובמטען ספינה מהתקופה הרומית התגלה תנור עופרת הבנוי כאגן בעל דפנות כפולות עם פתח למילוי מים. בשטח הקעור של האגן הונחו פחמי העץ ומעליהם, על שלושה זיזים, הונח סיד הבישול. בעת השימוש, המים מנעו את התכת העופרת וכך היה ניתן לבשל בבטחה בספינה.

שיט גדולים על שרטונות הכורכר ובמחשופי הסלע התת ימיים, הנמצאים במרחק מאות מטרים מהחוף, בים הפתוח. משם העבירו את הסחורות בעזרת סירות קטנות יותר ומשו אותן בעזרת מתקני הרמה ומשטחי החלקה, שכנראה היו בנויים מעץ.

עוגן הורד

שרטון הסלע התת ימי שיח' עוואד מערבית לקבר השיח' על המצוק החופי צפונית למרינה, נמצא בעומקים של 11-15 מטר. על שרטון הסלע התגלו עשרות עוגני אבן מטיפוסים שונים, והם הממצא הנפוץ ביותר על קרקעית הים. הקדומים ביותר הם עוגני אבן עם נקב אחד בחלקם העליון, והמאוחרים יותר הם עוגני אבן עם שניים ושלושה נקבים. לתוך הנקבים קובעו מוטות עץ שננעצו בקרקעית הים ושיפרו את אחיזת העוגן. בתקופה ההלניסטית והרומית החל השימוש בעוגני עץ שאליהם חוברו חלקי עופרת שהשקיעו את העוגן. חלקי עופרת אלו התגלו על שרטון הסלע ועל אחד מחלקי העופרת התגלה תבליט המתאר ארבע עצמות אסטרגל שנלקחו מכף רגל של בעל חיים בתנחות שונות. ייתכן כי תבליט זה הוא סימן מזל המבטא את התקווה שהעוגן יאחז בקרקעית הים. בתקופה הרומית החל השימוש בעוגני ברזל עם עוגני עץ ועופרת, עד שבתקופה הביזנטית מופיעים עוגני ברזל בלבד. עוגני ברזל מטיפוסים אלו, שכנראה אבדו במהלך העגינה או שהיו על חלק מספינות שנטרפו, התגלו בכמה ריכוזים.

מהפריטים הארכיטקטוניים הושלך לים לאחר הכיבוש המוסלמי. בעומקים של 1-1.5 מטרים התגלו עשרות עמודי שיש וגרניט בגדלים שונים. ייתכן כי חלק מהעמודים היו משולבים בחומה (כמו שניתן היום לראות בקיר העמודים בפארק אשקלון) ויועדו לצורך שימוש חוזר בשילוב בבנייה במקום אחר, בדומה לעמודים מהתקופה הרומית ששולבו בבנייה מאוחרת בעכו. במקום נמצאו גם עשרות אבני רחיים ומשקולות בית בד שחוקות. בתחילה נבדקה האפשרות כי מקורם בתחנת קמח או בבית בד מהתקופה הרומית שהייתה ממוקמת על התל והתמוטטה במהלך השנים בעקבות הרס המצוק. כמה סיבות שללו טענה זו, ביניהן כי כל אבני הרחיים היו שחוקות, חלקן מולאו בטיט ונפסלו לשימוש. האזור הרדוד שבו התגלו האבנים והעובדה כי התגלו לאורך קטע של כ-200 מטר, שוללת את האפשרות כי הם חלק ממטען של ספינה. נראה שאבני הרחיים הובאו במטרה לשמש כעוגני חוף לעיגון מתקני הרמה ניידים לספינות והיו חלק ממתקן ששימש לגרירת הספינות והוצאתן מהים בעזרת כננות ומשטחי החלקה עשויים מעץ שעוגנו לאבני הרחיים. מתקנים דומים מעץ היו בשימוש בארץ ישראל עד תקופת המנדט הבריטי ונפוצים גם היום באיי יוון. מטען מטילי עופרת הגדול ביותר שנמצא בישראל התגלה באזור זה. המטילים במשקל כ-100 ק"ג כל אחד ובמשקל כולל של כ-600 ק"ג ומתוארכים לתקופה הצלבנית. נראה כי בתקופות הקדומות עגנו כלי